

TÜRK EFSANELERİNDE KARŞILAŞILAN TABULARIN TASNİFİNE DAİR BİR DENEME

Hasan SAVAŞ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü Doktora Öğrencisi, hasansavass42@gmail.com

ÖZ

Türk toplumunun kültürel belleğinde en fazla yer tutan mahsullerden bir tanesi olan efsaneler, inandırıcılık özelliği ve kısa nesir şeklindeki teşekkülü bakımından geleneğe ait pek çok malzemenin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel aktarımla taşınan malzemelerden bir tanesi de tabulardır. Mit yasakları olarak tanımlanabilecek olan tabular, insanoğlunun yazısız ilk yasalarıdır. Bahsi geçen ilk yasalara dair yapılan bu çalışma; efsane ve tabulara dair tanımlar, tabu kelimesinin kökeni ve dilbilim ile olan alakası, tabular üzerinde farklı araştırmacıların yaptığı tasnifler baz alınarak vücuda getirilmiştir. Efsanelerin muhtevastındaki tabular ise Stith Thompson'un Motif-Index of Folk Literature adlı çalışmasında, "C" motif imgesi ile verilen yasaklar kısmı esas alınarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Tabu, Tasnif.

*A TRYING AS TO CLASSIFICATION OF TABOOS ON THE TURKISH
LEGENDS*

ABSTRACT

Legends, one of the products that hold the most place in the cultural memory of the Turkish society, comes out as a bearer of many traditions of tradition in terms of credibility and short-term formation. One of the materials conveyed by cultural transmission is taboos. The taboos, which can be defined as myth bans, is the first law of mankind without writing. This work, which was made on the first legislation, definitions of legends and taboos, the relevance of the taboo word to the origin and linguistics and on the taboos were brought to the body based on the classifications of different researchers. The taboos in the legends are constituted Stith Thompson's Motif Index of Folk Literature, which is based on the prohibitions shown with "C".

Keywords: Legend, Taboo, Classification.

Giriş

Türkçe Sözlük'te, Farsça'dan geçtiği belirtilen efsane terimi; eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen, hayâli hikâye, söylence şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 1998: 674). 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren üzerine çalışılmaya başlanmış olan efsaneler, Grimm Kardeşler'in: "Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hâdise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir." tanımı ile bilim dünyasında bilinmektedir (Sakaoğlu, 2009: 19). Dinî, inandırıcı kısa ve nesir şeklindeki halk anlatımları olarak Ali Berat Alptekin tarafından tanımlanan efsane; masal, fıkra, halk hikâyesi gibi diğer halk anlatımlarından dini ve inandırıcı olma özelliği bakımından ayrılmaktadır (Alptekin, 2012: 11). Pertev Naili Boratav, efsane teriminin Fransızca "legende", Almanca "sage, legende" kavramlarının

bizdeki karşılığı olduğunu belirtmiş ve dinlik konulardaki anlatmalara eskiden "menkabe" adının verildiğini, bir destan parçasının uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslup niteliklerini yitirerek sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi ya da bir olayı bitirme göreviyle sınırlandığı esnada efsanelerin teşekkül ettiğini dile getirmiştir (Boratav, 2000: 98). Pertev Naili Boratav'ın bu tanımında dikkati çeken husus, destanın kısaltılmış ve şekil değiştirmiş halinin efsanelerin teşekkülüne sebep olduğu iddiasıdır. Bu düşünceye umumi mahiyette katılan Ali Berat Alptekin de ilk efsane ve menkıbe örneklerinin destanların içerisinde görüldüğünü; Saka Türklerine ait olan Şu destanında "Altun Han, Uygur", Oğuz Kağan destanında "kal-aç, kıpçak, kanglı" gibi kavramların yer adları ile ilgili ilk efsane örnekleri, Dede Korkut ve Satuk Buğra Han destanlarının da ilk menkıbe örnekleri olduğunu ifade etmektedir (Alptekin, 2012: 12).

İnsanoğlunun en ilkel devirlerinden bu yana toplum düzenini sağlama adına pek çok pratik geliştirilmiş, bu pratiklerin çoğu gerek ilkel inanmalar gerekse dinler vasıtası ile pekiştirilmiştir. Düzen sağlayıcı pratikler, toplumun ruhî dünyasına en sağlam biçimde bahsi geçen pekiştireçler sayesinde nüfuz ettirilebilmiştir. Göçebe medeniyetini benimsemiş toplumlarda yazıya duyulan ihtiyacın azlığı sebebiyle söze dayalı hükümler ön planda tutulmuş ve böylece sözlü anlatıma bağlı ürünlerin içerisinde, toplum düzenini sağlama adına teşekkül etmiş örtük yasak motifler yer almıştır. Masal, destan, mit, memorat ve efsane gibi sözlü geleneğin bir ürünü olan halk mahsullerinin bünyesinde genellikle rastlanılan bu örtük yasak motifleri, toplumun bilinçaltında yer etmiş ve tarihin en ilkel devirlerinden itibaren kültürel gen kodları sayesinde kuşaktan kuşağa aktararak toplum tarafından benimsenmiştir. İlkel devirlerde doğayı anlamlandırmaya çalışan insanoğlunun mütemadiyen doğru ve yanlışlarının bir muhakemesi sonucunda ortaya çıkmış olan bu yazısız ilk yasaklara tümüyle tabu denmektedir.

Türkçe Sözlük'te tabu teriminin köken olarak Polinezya dilindeki "tabou" kelimesinden Fransızca'ya, oradan da Türkçe'ye geçtiği, anlam bakımından ise; kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını ve kullanılmasını yasaklayan fakat aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dini inanç olduğu ifade edilmektedir (TDK, 1998: 2111). Polinezya'dan alınmış tabu kelimesinin kökenine bakılırsa, "ta" işaretlenmiş, "pu" ise sürekli, devamlı anlamına gelmektedir (Tanyu, 1984: 168). Bunların dışında günlük kullanıma uygun bir şekilde "kutsal korku" tabiri, tabu teriminin anlamını karşılamaktadır (Freud, 2014: 35). Saadet Çağatay ise tabuyu, mukaddes veya örf ve âdete göre menedilmiş olarak tanımlamaktadır (Çağatay, 1974: 365). Tabu terimine halkbilimi çerçevesinden bakan Gürol Pehlivan, yaptığı tarama ve derleme çalışmalarından hareketle Anadolu'nun pek çok beldesinde tabu teriminin karşılığı olarak "düşmez ve gelmez" tabirlerinin kullanıldığını ve bu iki tabirinde bizzat tabu teriminin halk arasındaki karşılığı olduğunu belirtmiştir (Pehlivan, 2010: 124). Konuya dilbilim açısından bakılırsa, "euphemism" olarak adlandırılan bir terim ile karşılaşılmaktadır. Euphemism terimi, Doğan Aksan tarafından "güzel adlandırma, örtmece" olarak Türkçe'ye aktarılmıştır (Demirci, 2008: 22). Tabu teriminin dilbilimdeki karşılığı olan örtmece ise, söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların başka kelimelerle daha uygun şekilde aktarılması olarak tanımlanmıştır (TDK, 1998: 1738).

Sigmund Freud, Totem ve Tabu adlı eserinde Wundt'un tabular konusundaki düşüncelerine bağlı kalarak ruhsal hastalıkların çözümlenmesi ve anlaşılması

açısından bireysel saplantıların bir kaynağı olarak tabuları incelemiştir. Freud tabuları tarihsel süreç içerisinde ele almış; antropoloji, etnoloji gibi disiplinlerin de argümanlarından faydalanarak insanlığın yazıya geçirilmemiş ve kaynağı anlaşılabilen ilk yasaları olarak nitelendirmiştir. Tabuların genel özellikleri konusuna da değinen Freud, bu yasakların kökenleri hakkında hiçbir bilgi, doğruluğu için ise akla uygun hiçbir neden olmamakla birlikte onun egemenliği altında olanlar için bu yasakların zorunluluk ve gerçek olarak kabul edildiğini ifade eder. Totem hayvanını öldürme ve kendi toteminden kadınlarla birlikte olma yasaklarını en eski tabular olarak nitelendirir (Freud, 2014: 35-36-51). Freud, tabuları üç başlık altında ele almış olmasına rağmen ensest yasağına ayrı bir başlık ayırmıştır. Biz bu tasnifi tek çatı altında verelim:

1. İlkelerin ensest korkusu.
2. Düşmanlara karşı olan tabular.
3. Hükümdar tabusu.
4. Ölümler tabusu.

Kamal Abdulla, Dede Korkut ile ilgili yaptığı çalışmada destanlarda isabet ettiği tabuları, "mitin yasakları" olarak nitelendirir. Hukuki ve ahlaki yasaklar olmak üzere iki kısma ayırdığı tabuları da kendi aralarında tasnif eder. Dede Korkut hikâyelerinde tespit edilen tüm yasaklar ise metin içerisinde örnekler ile birlikte çalışmada yer almaktadır.

Hukukî yasaklar yedi ayrı başlık altında incelenmiştir:

1. Kan bağına dayalı akrabalığı engelleyen yasaklar.
2. Mite, başka bir deyişle, örf ve âdetlere karşı mücadeleye imkân vermeyen yasaklar.
3. Toplum üyesinin öldürülmesi yasağı.
4. Kabile içi nifak yasağı.
5. Kişisel menfaatleri toplum menfaatlerinden üstün tutma yasağı.
6. Merkezi otoriteye isyan yasağı.
7. Tabiat-medeniyet mücadelesinde, ne şekilde olursa olsun, tabiata dönüş yasağı.

Ahlakî yasaklar ise dört kısımda incelenmiştir:

1. Babaya itaat etmeme yasağı.
2. Yalan söyleme yasağı.
3. Nişanlı kızın oğlana düğünden önce görünme yasağı.
4. Yalnız başına karar verme yasağı.

Türk destanları ve Dede Korkut eksenine oturtulmuş olan bu tasnifin her toplumun ilkel devirleri için geçerli olduğu savunulabilir. Yasakların aslında mitin en karakteristik güç gösterisi olduğunu dile getiren Kamal Abdulla, tabuların Oğuz toplumunu doğa ile ilgili ve gelişim süreçlerinde yaşanacak zorluklar adına teçhizatlandırıldığı kanaatine varır. Aslında ilk hukukî mit yasağının da "tabiata dönüş" olduğunu, ilkel insanların kendilerini doğa ile bütünleştirirken

medenileşmeye başlayan toplulukların mitin müdahalesi ile yasakların korkusu altında yaşadıklarını savunur. Ayrıca tabiata dönüş yasağının Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda açık bir şekilde görülmekte olduğunu ifade eder. Aruz Koca, ili ve obasıyla birlikte düşmandan kaçarken oğlancığını kaybeder. Çocuğu bir aslan bulup besler. Burada aslan motifinin bizzat tabiatın destandaki örtük bir motifi olduğunu söyleyen Kamal Abdulla, bu savını hikâyenin ilerleyen aşamalarında Dede Korkut'un Basat'ın tabiata dönüş serüvenini sonlandırmak adına ad vererek mitin sistemi içerisine dahil edilmesini sağlamış olduğunu iddia eder. Bu yasakların icrasını sağlayanlar ve toplumu yasaklar konusunda uyarıları ise mitin elçileri yani şamanlar, kâhinler, manevi önderler olarak belirtir (Abdulla, 2012: 132-136).

Dede Korkut anlatmalarında, icraya dayalı yasaklardan farklı olarak örtmece söz (euphemism) kavramını karşılayacak pek çok kelime de mevcuttur. Kam Büre Beğ Oğlu Bamsı Beyrek boyunda ölüm kelimesi yerine örtmece olarak "gideli", Kazılık Koca Oğlu Beğ Yiğenek boyunda dinî bir örtmece olarak kullanılan "mab'ud", hikâyelerin mukaddime kısmında cinsellikle ilgili bir örtmece olarak kullanılan "ata belinden düşmek" gibi pek çok örnek göstermek mümkündür (Karçığa, 2016: 305-309).

Tüm halk edebiyatı mahsullerinin bünyesinde olduğu gibi efsane metinlerinin muhtevasında da karşımıza çıkan tabular, Stith Thompson tarafından hazırlanmış olan Motif-Index of Folk Literature adlı çalışmada "C" motif imgesiyle gösterilmiş ve on bir ana başlık altında tasnife tabi tutulmuştur. Türk efsanelerinde tespit edilen tabular Thompson'un motif indeksine göre tasnif edilecektir:

C Yasak

C0-C99 Tabiatüstü varlıklara bağlanmış yasaklar

C0 Tabiatüstü varlıklarla temas yasağı

C10 Hüremetsizce ruhları hizmete çağırma yasağı

C20 Zararlı hayvanları ve devleri çağırma yasağı

C30 Tabiatüstü varlıklara karşı suç işleme yasağı

C40 Su, dağ vesairenin ruhlarına karşı suç işleme yasağı

C50 Tanrıları kızdırma yasağı

C70 Kutsal varlıklara karşı suç işleme yasağı

C90 Kutsal varlıklara bağlanmış diğer yasaklar

C100-C199 Cinsel Yasak

C100 Cinsel yasak

C110 Cinsel ilişki yasağı

C120 Öpme yasağı

C130 Büluğ çağı ile ilgili yasaklar

C140 Aybaşı halinde ilişki kurma yasağı

C150 Lohusalık döneminde ilişki kurma yasağı

C160 Evlilikte ilişki yasağı

C170 Karının ya da kocanın akrabaları ile ilişki yasağı

C180 Lohusa kadının ilişki kurma yasağı

C190 Çeşitli seks yasakları

C200-C299 Yeme İçme İle İlgili Yasaklar

C200-249 Yeme Yasakları

C200 Yeme yasağı (genel)

C210 Belirli yerlerde yeme yasağı

C220 Belirli şeyleri yeme yasağı

C230 Belirli zamanlarda yeme yasağı

C240 Belirli insanların yiyeceklerini yeme yasağı

C250 İçme yasağı

C260 Belirli yerlerde içme yasağı

C270 Belirli şeyleri içme yasağı

C280 Çeşitli yeme ve içme yasakları

C300-C399 Bakma Yasağı

C300 Bakma yasağı (genel)

C310 Belirli insan ve nesneye bakma yasağı

C320 Kapalı bir nesnenin içine bakma yasağı

C330 Belirli bir yöne bakma yasağı

C400-C499 Konuşma Yasağı

C400 Konuşma yasağı

C410 Soru sorma yasağı

C420 Sırları açıklama yasağı

C430 İsim söyleme yasağı

C440 Kökenini söyleme yasağı

C450 Övünme yasağı

C460 Gülme yasağı

C480 Diğer sesli anlatma yasakları

C490 Diğer konuşma yasakları

C500-C549 Dokunma Yasağı

C500 Dokunma yasağı

C510 Ağaca (bitkiye) dokunma yasağı

C520 Yere dokunma yasağı

C530 Çeşitli dokunma yasakları

C550-C599 Sınıf Yasağı

C550 Sınıf yasağı

C560 Belirli sınıf tarafından yapılması gereken şeyler

C600-C699 Tek Örneği Olan Yasak ve Mecburiyetler

C600-C649 Yasaklanmış Eşya

C600 Tek örneği olan yasaklar

C610 Yasaklanmış bölge

C620 Yasaklanmış nesne

C630 Yasaklanmış zaman

C640 Çeşitli tek örneği olan yasaklar

C650-C699 Tek Örneği Olan Mecburiyetler

C650 Mecburî eşyalar

C680 Diğer mecburiyetler

C700-C899 Çeşitli Yasaklar

C700 Çeşitli yasaklar

C710 Başka dünyalara yasaklar

C720 Tuvalet ihtiyacını giderme yasağı

C730 Oturma, dinlenme, uyku yasağı

C740 Saygı veya merhametle iş yapma yasağı

C750 Zaman yasağı

C770 Gururlanma, kibirlenme yasağı

C780 Alım-satım yasağı

C810 Etkileme gücüne sahip insan veya nesneye bakma yasağı

C820 Muayyen sırları açığa vurma yasağı

C830-C899 Sınıflandırmaya Girmeyen Yasaklar

C830 Sınıflandırmaya girmeyen yasaklar

C900-C999 Yasağın İhlali İle İlgili Cezalandırma

C900 Yasağın ihlali ile ilgili cezalandırma

C910 Yasağın ihlal edilmesi konusunda sürekli itaatsizlik

C920 İhlal edilen yasak sonucu ölüm

C930 İhlal edilen yasak sonucu servet kaybı

C940 İhlal edilen yasak sonucu hastalık veya zayıflık

C950 Yasağı ihlal sonucu öbür dünyaya gönderilen kişi

C960 Yasağın ihlali sonucu şekil değiştirme

C980 Yasağın ihlali sonucu verilen çeşitli cezalar (Ergun, 1997: 167-169).

Türk Efsane Metinlerinde Görülen Tabu Örnekleri

Tabiatüstü Varlıklara Bağlanmış Yasaklar (C0-C99)

Dipsiz Göl (Tataristan) (C90)

Tataristan'da Bezdonneye (Dipsiz Göl) adı ile bir göl mevcuttur. Rivayete göre gölün bulunduğu yerde eskiden bir köy vardır. Günün birinde bu köye yaşlı bir dilenci gelir. Açlık ve yorgunluktan ayakta duracak hâli olmayan dilenci hangi kapıyı çaldıysa azar işitir. Kısacası her defasında yüzüne kapılar kapanır. Zengin köylüler sadece kapı kapatmak ve küfretmekle kalmazlar, aynı zamanda bu garip dilencinin üzerine köpeklerini saldırtırlar. Güç bela köyden ayrılan yaşlı adam bir dağın başına çıkar ve köye beddua eder. Bu garip dilencinin son kelimesiyle birlikte köy, suya gark olur. Bugün Tatar halkı bu gölde yüzmez. Çünkü gölün dipsiz olduğuna inanırlar (Sakaoğlu, 2014: 59).

Hızır kültü veya evliya fenomeninin fazlaca görüldüğü Türk halk anlatmalarından bir tanesi de efsanelerdir. Tataristan'da anlatılan bu efsanede de karşımıza çıkan keramet sahibi evliya motifi, esasen bir mit yasağı icracısı olarak efsanenin muhtevasında teşekkül etmektedir. Nitekim Hızır kültü, İslamiyet öncesinde "kayın ağacından yahut gökten gelen aksakallı kocalar" geleneğinin çerçevesinde devam etmiştir (Ögel, 2014: 114). Türk örf ve âdetlerinde yaşlılara yardım etme ve Tanrı misafiri temasını işleyen bu efsane, yasağın çiğnenmesi durumunda semavî bir kocanın icrası ile gelebilecek felaketleri toplumun bilinçaltından çıkarıp yeni nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Cinsel Yasaklar (C100-C199)

Gelin Kayası (C170)

Güzel bir günde genç bir anne körpesini alıp yeşilliklere açılır. Sevgisini kucağındaki yavrusuna eş eden genç gelin dolaşıp durur. Bakar ki sunalar göllerde salınıp durmaktadır. Suyun yüzündeki çizgiler adeta birer desen oluşturmaktadır. Bu manzara gelini çok duygulandırır; beğenir bu güzellikleri ve o da soyunup gölde çimmek ister. Bebeğini kıyıya bırakıp soyunur ve gölün serin sularına salınır. Onun bembeyaz mermer bedeni etrafa ışık saçmaya başlar. Bu sırada çiçekli dağdaki bir ihtiyar adam bu mermer güzelliği görünce hayran kalır. O sanır ki suda yüzen bir melektir. Gelin de onu görür. Ötelerden birisinin bakışları kendisinin üzerindedir. Kız çıplak olarak görüldüğüne üzülür. Kendisine bakan erkeğin kim olduğunu anlayınca daha çok üzülür. Erkek de gelinin kim olduğunu anlar. Bunlar gelin ile kaynatadır. Gelin hemen sudan çıkıp bebeğini kucağına alır ve evin yolunu tutmak ister. Fakat gelin ile çocuğu orada taş kesilirler (Sakaoğlu, 2014: 78).

Sigmund Freud'a göre ilk tabulardan birisi de ensest ilişki arzusudur. Antik Yunan mitolojisine nazaran Türk mitolojisinde cinsel tasvirlerin bir tabu olarak karşımıza çıktığı da aşikârdır. Dede Korkut Hikâyelerinde, Dirse Han'ın oğlunu annesiyle sohbet eylediği söylentisi üzerine ok ile yaralaması (Ergin, 2004: 84, 85), söylenti dahi olsa bile örtük bir yasak sevi girişiminin asla cezasız kalmayacağı, mit tarafından toplumun şuuraltına yeniden hatırlatılmaktadır. Bu durum, mitin halk anlatmalarındaki satır aralarına yerleştirdiği kaideler olarak değerlendirilebilir.

Yeme ve İçme İle İlgili Yasaklar (C200-C299)

Balıklı Göl İle Alakalı Evliya Çelebi'ye Ait Seyahatname'den Alınmış Bir Efsane (C220)

Halilullah makamında olan balıkları avlamak yasaktır. Bir adam, buraya semmü's-semek yani balık otu dökerek balıkları zehirlemiş. Öldürüp yakaladığı balıkları eteğine doldurarak evine götürüp yediğinde, balıklardaki zehir adama ve çocuklarına tesir etmiş. Balıkları yiyen hane halkından yedi kişi zehirlenerek ölmüşler. Fakat İbrahim Peygamber makamı dışındaki balıklar avlansa asla zarar etmez. Bu da Tanrı'nın bir sırrıdır (Kahraman- Dağlı, 2006: 211).

Pek çok medeniyetin beşiği olan Şanlıurfa, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yer olarak düşünülmektedir. Dinî tesirler neticesinde, toplumsal şuuraltının gerçek hayata yansımalarından birisi olarak kutsallaşmış olan bir mekân tasavvuru ise bu bölgede bulunan Balıklı Göl olarak karşımıza çıkmaktadır. Gölün kutsiyeti neticesinde içerisinde bulunan balıklar da dokunulmaz bir nesne konumuna gelmişlerdir. Gölde bulunan balıkların yakalanması, yenmesi yasaklanmış, bu yasağa uymayanların cezalandırılacağı, halk anlatmalarında bulunan motifler ile günümüze kadar taşınmıştır.

Bakma Yasağı (C300-C399)

Gelin Taşı ve Dede Tepesi (C330)

İzmir'in Bergama ve Dikili ilçeleri arasında Kaynarca adı verilen bir bataklık vardır. Bu bataklığın olduğu yerde de vaktiyle bir memleket varmış. Fakat gelenler oranın ahlakını bozmuş, halkı baştan çıkarmışlar. Bir gün bu memlekete bir pir gelir. Halka nasihatle bulunarak akıllarını başlarına toplamalarını söyler. Bu pirin sözlerine kimse kulak asmadığı gibi bir de onu altın ve gümüş dolu iki kuyunun arasına ekmek, su vermeksizin hapsederler. Pirin haline acıyan bir kız, kimselere görülmeden bu ihtiyara ekmek ve su getirerek onu ölmekten kurtarır. Bir müddet sonra bu kızın düğünü olur. Bütün halk düğünde sarhoş olur. Gelin yeni evine gitmek için atına biner. O bölgenin âdetine göre geline köyün hemen yakınında bulunan bir kuyudan üç yudum su içirmek ve aynı kuyunun etrafında üç defa dolaştırmak gerekir. Kuyunun başına gelip tam su içileceği sırada pir, gelinin karşısına çıkar. "Durmadan arkandan yürüyün, sakın arkanıza bakmayın! Yoksa hepiniz taş olursunuz." der. Pirin bu sözlerinden korkan halk onun peşine takılır ve koşmaya başlar. Arkalarından müthiş gürültüler koparak acı çığlıklar atılır. Buna dayanamayan birisi arkasına dönüp bakar. Evlerden sular fışkırdığını, memleketi kara dumanların bürüdüğünü görünce bağırır. Diğerleri de ne olduğunu anlamak için arkalarına baktıkları esnada taş kesilirler (Sakaoğlu, 2015: 25, 26).

Türk halk anlatmalarında sıkça karşılaşılan motiflerden birisi de dönüp arkaya bakma yasağıdır. Efsanelerde de sıklıkla görülmekte olan bu yasağın kaynağını Hz. Lût ile ilgili kissa meydana getirmektedir (Alptekin, 2012: 214). Bu efsane metninde belirli bir yöne bakma olarak teşekkül eden yasağa uyulmaması sonucunda, Hızır kültü ile bağdaştırılabilecek bir aksakallı tarafından telkin edilen söze karşı gelenlerin taş kesildiği görülmektedir.

Konuşma Yasağı (C400-C499)

Saldır Şeyh Horasanî (C420)

Muğla yöresindeki Bizans askerleriyle savaştığı sırada başı kesilen Selçuklu Türklerinin uç beyi komutanlarından Saldır Şeyh Horasanî etrafında anlatılmaktadır. Savaşırken kesilen başını koltuğunun altına kıştırıp düşman üzerine yürümeye devam eden Saldır Şeyh Horasanî, onu bu hâlde gören bir kadının söylediği: "Aaa başı koltuğunda savaşa devam ediyor." sözünden sonra başını yere düşürür. Başsız olarak savaşmaya devam eden Saldır Şeyh Horasanî'nin vücudu da 100 metre ileride yere yıkılır (Demirtaş, 2013: 92).

Türk halk anlatmalarında sıkça karşılaşılan motiflerden bir tanesi de kesikbaştır. Efsane metninden de anlaşıldığına göre bu motif, mütemadiyen uğruna her şeyden geçilen bir nesne karşısında anlatılan kahramanlığı pekiştirmek amacı ile teşekkül etmiş olmalıdır. Konuşma yasağı içerisinde ele aldığımız bu efsane, kerametın dile getirilmesi sonucunda verilecek olan cezayı göstermektedir.

Dokunma Yasağı (C500-C549)

İğde Yolu (C510)

Kars'ın Tuzluca ilçesine bağlı Eğrekdere köyünün yakınlarında iki sıra hâlinde iğde ağaçları varmış. Bu ağaçları köylüler budamazlar ve kırılan dallarını da yakmazlarmış. Onun için ağaçlar fazlasıyla dal budak salmışlar. Köylülerin bu ağaçlara el sürmemelerinin nedeni de bir efsaneye dayanırmış. Efsaneye göre iğde ağaçlarının yanından geçmekte olan atlı birisi, atını sürmek için ağacın birinden ince bir dal koparır. Adam çok gitmeden elindeki dal ateş alıp yanmaya başlar. Aradan bir müddet geçtikten sonra adam ölür. İş bu kadarla da kalmaz, adamın evindeki çoluk çocuğu da çok geçmeden ölür (Sakaoğlu, 2009: 289).

Asya bozkırlarındaki kayın ağacı mitosundan Anadolu'daki iğde ağacına aktarılan kutsiyetin bir fenomeni durumunda olan bu anlatıda, herhangi bir mantıklı neden olmaksızın iki iğde ağacının dokunulmaz kılındığı görülmektedir. Bu durum, tabuların özelliklerine dair ipuçları açısından önemlidir. Tarihin ilk devirlerinde bozkır toplumu olarak yaşamış olan Türklerin şuuraltında, coğrafi noksanlık sebebi ile ağaç önemli bir kutsiyet kazanmıştır. Bu anlayış günümüze kadar aktarılarak efsanelerde kendine yer bulmuştur.

Sınıf Yasağı (C550-C599)

Kaplumbağa Neden Meydana Gelmiştir? (C560)

Evvel zamanlarda dul bir kadın varmış. O kadın, çok zenginmiş. Boyu bir karış olsa da nefsi bin karışmış. Hak hukuk, helal haram dinlemez, kendine servet yığarmış. Açlık, kıtlık olan bir yılda bu kadın, insanlara çok pahalı un satmaya başlamış. Boyunun kısa olmasından faydalanıp terazinin kefesinin altından parmağıyla tutarmış. Giderek daha da arsızlaşıp yavaş, sessiz insanlara teraziye de göstermez, kendisi önceden ölçüp verirmiş. Günlerden bir gün, ona bir yerlerden ihtiyar bir adamın geldiği söylenir. Sakalı gümüş gibi ak, kolunda da ardıç dayak olan ihtiyar, kadına un çekmesini söylemiş. Asa, ihtiyara unu kendisinin çekmesini çünkü kadının eksik çektiğini söylemiş. İhtiyarın asasının da tılsımlı olduğu söylenir. Elbette ki satıcı kadın bunu sezmemiş. Kadın, her zaman olduğu gibi ihtiyara da beklemesini söyleyerek ambara inmiş. Unu tartıp çıkmış ve doğru tarttığını söyleyerek ihtiyara unu vermiş. İhtiyar, kabın ağırlığını koluyla ölçüp bakmış ve

terazinin yanına birlikte giderek yeniden tartmak istediğini söylemiş. Kadın, terazinin iki kefesi yakamdan düşsün diye yemin ederek doğru tarttığını söylemiş. Buna rağmen ihtiyar durmayarak ambara girmiş. Kadın çaresiz kalınca ambarda ihtiyarın gözünün önünde unu tartmış ve ağırlık kayıp düşmüş. Kadın utanarak aşağıya çökmüş. İhtiyar ona hiddetle bakarak tılsımlı asasıyla tabakları kadının üzerine itmiş. Terazinin kefesi de kadının üzerine yapışmış. Daha sonra kadın bir kaplumbağaya dönüşmüş. O zamandan beri cimri kadın, o terazinin kefelerini dünya boyunca kaplumbağa olarak vücudunda taşımaktaymış (Ergun, 1999: 675, 676).

Efsanede tüccar sınıfına mensup olduğu düşünülebilecek bir kadının halkı kandırması sonucu, mit yasağı uygulayıcısı tarafından bir hayvana dönüştürülmesi görülmektedir. Kaplumbağanın yaratılışına dair bir anlatı olan bu anlatı, mütemadiyen efsaneden çok mit olduğu kanaatine varılabilir.

Tek Örneği Olan Yasak ve Mecburiyetler (C600-C699)

Cinler Tarafından Sahiplenildiğine İnanılan Bir Bölgeye Dair Anlatı (C610)

Ortaokula giderken köyde, bizim evin karşısında oturan Nezahat adlı bir kız çocuğu vardı. Yaklaşık on üç, on dört yaşlarındaydı. Akşamüzeri Gürgenlik denilen yerin altında dere kenarından geçerken Gürgenlik'ten taş atıldığını hissederek ağlamaya başlamış. Ağlaya ağlaya eve koşmuş. Aynaya bakınca ağzı yamulmuş, elleri titremeye başlamış. Ertesi gün babası doktora götürmüş. Doktor elektrik çarptı diyerek birkaç ağrı kesiciyle eve göndermiş. Haftalar geçmesine rağmen kız çocuğu iyileşmemiş. Babası köylülere ne yapacağını sormuş. Köylüler çocuğu cin çarptığını ve bir hocaya okutması gerektiğini söylemiş. Dedem köyün en iyi hocası olduğu için kızı bize getirdiler. Dedem yedi sabah gelmeleri ve her sabah onu okuyacağını söyledi. Bir hafta geldikten sonra kızın surat yamulması ve el titremesi iyileşti (Çobanoğlu, 2015: 116).

Anlatıdan hareketle, yasaklı bölge olarak Gürgenlik adında bir mevki ön plana çıkmaktadır. Genellikle köylerde bu tarz ören yerlerinin cinli olduğuna inanılır. İzbe yerler olarak görülen örenler, mütemadiyen ağaç kültürünün toplumun bilinçaltındaki kutsal imajı neticesinde teşekkül etmiş olmalıdır.

Çeşitli Yasaklar (C700-C899)

Evliya Kontuş (C820)

Polonya, Nowogrodek'te Kontuş adında fakir bir çoban varmış. Kontuş, Korycki adlı zengin bir Müslümanın yanında çalışıyormuş. Hac mevsimi yaklaşınca ağa, farzını eda etmek üzere hazırlıklara başlamış. Günü gelince de arkadaşlarıyla birlikte yola çıkmış. Günler, haftalar geçmiş ve ağa Mekke'ye ulaşmış. Hizmetkâr Kontuş'un kimsenin bilmediği bir sırrı vardır. O, kimselere görünmeden hacca gidip gelebilmektedir. Kontuş bu şekilde birkaç defa hacca gidip gelmiştir.

Kontuş yine aynı şekilde hacca gittiği bir gün ağasının parasız kaldığını görür. Yanına yaklaşan Kontuş'u gören ağa hem sevinir hem de şaşırır, ne diyeceğini bilmez olur. Ağanın şaşkınlığını daha fazla uzatmak istemeyen Kontuş hemen söze başlar: "Efendim, ben sizi memleketinize götüreceğim. Ancak dönünce bundan kimseye bahsetmeyeceksiniz."

Kontuş ile ağası Korycki birlikte memleketlerine dönerler. Ağa bir süre sözünde durur ve Kontuş'un kendisini getirmesiyle ilgili olarak hiçbir şey söylemez. Ama bir

süre sonra dayanamayıp sırrı hanımına söyleyiverir. Bunun üzerine Kontuş'un sırrı bilinmiş olur ve orada ruhunu teslim eder (Sakaoğlu, 2014: 94).

Menkıbe olarak nitelendirilebilecek bu anlatı, Evliya Kontuş'un tayyi mekân ile ilgili bir kerametini konu edinmektedir. Tarikat çevrelerinde var olan kerametın sahibince saklanması anlayışı, esasen daha eski bir tabunun gelenek içerisinde şekil değiştirmiş hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabular açısından bakılınca ilk şekil, sırrın ifşasıdır. Bu yasağın çiğnendiği anlatılarda ceza, kahramanın maddi dünya ile bağlantısının kesildiği hazin bir son şeklinde mit tarafından uygulanmaktadır.

Yasağın İhlali İle İlgili Cezalandırma

Gelin Taşları (C960)

Erzurum'un Aşkale ilçesinin Kandilli bucağına bağlı Merdiven köyünde evlenme çağına gelen bir delikanlıya komşu köylerinin birinden güzel bir gelin getirilmektedir. Gelini getirecek alayda damadın erkek kardeşi de bulunmaktadır. Bölgenin âdetine göre damat, gelin getirecek alayda bulunmaz, evin damında onların gelişlerini bekler. Gelini getiren alayın bir istirahat anında yengesini gören damadın kardeşi, onun güzelliğine vurulur ve içine bir ateş düşer. Artık akli hep gelindedir. Delikanlı geline baktıkça bir hoş olur. Gelin de bir müddet sonra onun bakışlarına karşılık verir. Bunlar birbirlerine baka baka köyün giriş yerine kadar gelirler. Anlatıldığına göre düğün alayı tam köye gireceği sırada gelinle damadın erkek kardeşi taş kesilirler. Köylüler girişteki bu taşlara "Gelin Taşları" adını vermiştir. Hatta bu iki genç arasındaki ilişki, köylülerce uygun görülmediğinden gelen geçen taşlara tükürür ya da taş atarlarmış (Sakaoğlu, 2015: 17).

Efsanede görüldüğü üzere damadın kardeşi ve gelin arasındaki yasak sevi düşüncesi, toplumsal şuuraltındaki mit yasaklarından şekil değiştirme motifi kullanılarak cezaya tabi tutulmuştur. Nitekim toplum nezdinde en ağır hususiyetlerden birisi olan yasak sevi münasebeti, olaydan habersiz gelin alayının dahi bütünüyle taş kesilmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Türk efsanelerinde tabulara dair pek çok örnekle karşılaşmaktadır. Bu durumun bize göre iki temel sebebi vardır. İlkel devirlerden bu yana gelenek çerçevesinde şekillenmiş toplumsal şuuraltında var olan mit yasaklarının zayıflayan ananeye rağmen hâlâ gerçek hayata tesir etme çabası içerisinde olmaları ve efsane türünün özellikleri arasında inandırıcılık vasfının bulunmasıdır. Sözlü geleneğin bünyesinde inandırıcılık vasfı olan bir mahsulün geniş kitlelere yayılma imkânı elbette daha kolay olacaktır. Çünkü her cümlesine inanılan bir mekanizmanın içerisinde herhangi bir mantıksızlık dahi kolaylıkla örtbas edilebilir ve toplum tarafından hiçbir mukavemet gösterilmeksizin kanıksanabilir. Bu sebeple tabular, genellikle kutsiyet atfedilen ve inandırıcılık vasfı bulunan türlerin muhtevasında daha yoğun bir şekilde görülmektedir diyebiliriz. Türk efsane metinlerinde tespit ettiğimiz tabuların umumiyetle şekil değiştirme motifinin içerisinde bulunması da dikkate şayan bir husustur. Taş kesilme motifi içerisinde rastlanılan bu yasakların çiğnenmesi durumunda mit tarafından yasağı çiğneyenin maddi dünya ile bağlantısının kopartıldığı yani taş kesildiği sahnelerin sürekli dinleyiciye gönderilmesi, mitin özelliklerine dair ipuçları vermektedir. İlkel inançlardan monoteist dinlere kadar gelen bu teolojik süreçte akla gelen bazı sorular elbette olacaktır. Kimi zaman destanlarda kimi zaman efsanelerde kısacası tüm halk mahsullerinde genellikle

yasaklarla kendini gösteren mit, acaba somut dünyanın kaoslar bütününe kozmosa çeviren tanrısal bir ceza sistemi midir? Taşa çevirme, kuşa çevirme, bitkiye dönüştürme gibi maddi dünyanın argümanları ile yasaklarını teşekkül ettiren bir sözel anayasa, elbette modern dünyanın şartlarına da uyum sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, Kamal (2012), *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, Çev. Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Alptekin, Ali Berat (2012), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili (2000), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Çağatay, Saadet (1974), "Türklerde Bâtıl İnançlar Arasında Tabu", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, s.365-372, Ankara.
- Çobanoğlu, Özkul (2015), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Demirci, Kerim (2008), "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Milli Folklor*, S.77, s.21-34, Ankara.
- Demirtaş, Sezai (2013), "Savaş ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ergin, Muharrem (2004), *Dede Korkut Kitabı*, C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Freud, Sigmund (2014), *Totem ve Tabu*, Tutku Yayınevi, Ankara.
- Kahraman, Seyit Ali – DAĞLI, Yücel (2006), *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, C. 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karçığa, Servet (2016), "Dede Korkut Kitabı'nda Örtmece Sözler Üzerine Bir İnceleme", *International Journal of Language Academy*, Vol. 4/1 Spring, s. 303-314, Finlandiya.
- Ögel, Bahaeddin (2014), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 2, Ankara.
- Pehlivan, Gürol (2010), "Anadolu'da Tabu İle İlgili Bir Tâbir: Düşmez", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. X, S.10, s.77, İzmir.
- Sakaoğlu, Saim (2009), *Efsane Araştırmaları*, Kömen Yayınları, Konya.
- Sakaoğlu, Saim (2014), *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tanyu, Hikmet (1984), "Totem, Totemizm Ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, s. 168, Ankara.
- Tdk, (1998), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.